

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-73>

УДК 657.632

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ПОРЯДКУ ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

INTERNAL CONTROL OF ORDERING ACCOUNTS RECEIVABLE

Пугаченко Ольга Борисівна

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2253-050X>

Зарудна Наталія Ярославівна

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9868-2278>

Puhachenko Olha

Central Ukrainian National Technical University

Zarudna Nataliia

Western Ukrainian National University

У статті розглянуто особливості внутрішнього контролю порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості та представлено послідовність контрольно-перевірочних заходів суб'єктами внутрішнього контролю. Дослідження базувалось на використанні загальнонаукових методів: системний, логічний, аналіз, індукція, дедукція, а також із використанням методів теоретичного узагальнення, класифікації і групування. Запропоновано додаткову класифікаційну ознаку «за відображенням у Балансі (Звіті про фінансовий стан)» при класифікації дебіторської заборгованості, що дозволить отримувати більш точну та якісну інформацію. Узагальнено мету і завдання внутрішнього контролю дебіторської заборгованості у роботах попередників-дослідників із виділенням авторського їх бачення. Представлено конкретні дії суб'єкта внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на кожному етапі перевірки порядку відображення в обліку розрахунків із дебіторами.

Ключові слова: внутрішній контроль, заборгованість, дебіторська заборгованість, дебітори, етапи перевірки, контрольно-перевірочні заходи, суб'єкт внутрішнього контролю.

Nowadays, the organization of the internal control system at private enterprises in general and in terms of receivables has not been regulated at the legislative level. Thus, the study in the concerned area is relevant and urgent. The purpose of the article is to study the peculiarities of internal control over ordering receivables and representing the sequence of control and verification measures by internal control entities. The study was based on general scientific methods: systems, logical, analysis, induction, deduction, as well as the methods of theoretical generalization, classification and grouping. The legal and economic content of the concepts of "debt", "obligations", "arrears" is analyzed. The authors provide an additional classification feature "by reflection in the Balance Sheet (Statement of Financial Position)" in the classification of receivables, which will allow obtaining more accurate and qualitative information. The purpose and tasks of internal control of receivables in the works of predecessors-researchers with the separation of their author's visions are summarized. The sources of information for the implementation of internal control of accounts receivable are grouped. Specific actions of the subject of internal control of receivables at each stage of checking the order of business transactions in receivables in posting accounts: 18 "Long-term receivables and other non-current assets"; 34 "Short-term notes receivable"; 36 "Settlements with buyers and customers"; 37 "Settlements with various debtors"; 38 "Bad debt receivables"; 63 "Settlements with suppliers and contractors" (provided that the enterprise does not use a subaccount 371 "Settlements of advance paid out" for prepayment); 64 "Settlements for taxes and payments" (debts of subaccounts 641 "Settlements for taxes" and 642 "Settlements for mandatory payments"); 65 "Insurance payments", 66 "Staff salary settlements", 68 "Settlements for other transactions", are presented. The practical significance of the research findings is the possibility of using them to check the correctness of implementing and ordering settlements with debtors in the accounting by any internal control entities at enterprises of various types of activity. The prospects for further scientific research are the development of working documents of the entities of receivables internal control and the presentation of proposals for improving the system of internal control of settlements with debtors at enterprises of different economic sectors given the peculiarities of their functioning.

Keywords: internal control, arrears, accounts receivable, debtors, verification stages, control and verification measures, internal control entity.

Постановка проблеми. Внутрішній контроль – це процес постійного впливу на об'єкти через відстеження відхилень та корекції управлінських рішень задля приведення фактичного стану об'єктів до бажаного [11, с. 13].

В Україні на законодавчому рівні питання організації системи внутрішнього контролю на підприємствах приватного сектору не врегульовано. 24.09.2020 р. на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України «Електронні петиції» було зареєстровано петицію «для внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а саме – зобов'язати організувати та здійснювати внутрішній контроль ведення бухгалтерського обліку та складення бухгалтерської (фінансової) звітності суб'єктів економічної діяльності, бухгалтерська звітність яких підлягає обов'язковому аудиту згідно Міжнародних стандартів внутрішнього аудиту та моделі COSO 2017» [8]. Проте, дана ініціатива підтримана не була, адже з необхідної кількості у 25 000 підписів було зібрано лише 45.

Неврегулювання особливостей функціонування системи внутрішнього контролю у цілому та в частині дебіторської заборгованості на законодавчому рівні, є суттєвим недоліком, а тому, виникає необхідність розробки напрямків розвитку внутрішнього контролю на теоретичному і практичному рівнях та вдосконалення засобів для якісної організації його системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання внутрішнього контролю постійно перебувають у полі зору науковців і практиків. Так, Акімова Н. С. з Топорковою О. В. досліджують інформаційне забезпечення внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості [1], а в співавторстві із Новицькою Н. В. – основні проблеми обліку та внутрішнього аудиту дебіторської і кредиторської заборгованостей; Бурова Т. А. і Волошина В. В. розглядають проблемні питання організації системи внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами та наводять шляхи її подальшого вдосконалення на промислових підприємствах України [2]; Москалюк Г. О. розглядає напрямки удосконалення і розвитку системи внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості [5]; Наумова Т. А., Бойченко Н. В. і Нестеренко І. В. визначають методичні аспекти внутрішнього контролю дебіторської заборгованості торговельних підприємств, приділяючи значну увагу інвентаризації розрахунків із дебіторами

[6]; Паянок Т. М. наводить основні етапи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості (попередній, поточний і підсумковий) та пропонує методiku рейтингової оцінки потенційних покупців, яка збільшить ефективність попереднього контролю [9]; Свінар'ова Г. Б., Побережець О. В. і Чебан Н. В. розглядають систему контролю розрахункових операцій з дебіторами на торговельному підприємстві із виділенням ряду проблемних питань і напрямків їх вирішення; Урсова З. П. і Вороніна М. І. виділяють проблемні питання в системі внутрішнього контролю дебіторської заборгованості та пропонують шляхи їх вирішення; Чакалова Н. С. пропонує робочі документи для проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємствах [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні здобутки попередників-дослідників, питання внутрішнього контролю дебіторської заборгованості досліджено недостатньо. Невирішеною частиною загальної проблеми, у тому числі, залишається відсутність пропозицій щодо конкретних дій і контрольних заходів суб'єктами внутрішнього контролю при здійсненні перевірок порядку відображення в обліку розрахунків із дебіторами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей внутрішнього контролю порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості та представлення послідовності контрольних-перевірочних заходів суб'єктами внутрішнього контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заборгованість – це сума фінансових зобов'язань (грошові борги), що підлягає погашенню, тобто, поверненню у певний термін. Заборгованість може трактуватись і як певна сума грошових коштів чи інших активів, яку необхідно сплатити через наявність боргу.

Борг – це зобов'язання, за яким одна сторона (боржник) зобов'язується виконати (утриматися від виконання) тієї чи іншої дії. Це може бути передача певного товару, перерахування певної суми грошових коштів тощо. Борг може виникати: на підставі договору, які можуть укладати між собою юридичні та фізичні особи (наприклад, договір надання послуг або поставки товарів, кредитні договори); на підставі закону (наприклад, податковий борг, штрафні санкції). Згідно ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України борг може виникати вже тоді, коли з'являється обов'язок

здійснити на користь іншої особи певні дії (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити кошти) або утриматися від певної дії. Тому навіть наявність тільки укладеного договору – домовленості двох чи більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, – може породжувати зобов'язання сторін, а отже, виникнення боргу [3].

Заборгованість (на відміну від боргу в правовому розумінні) виникає тільки на підставі здійснення певної господарської операції, яка підлягає відображенню в обліку. Головною причиною виникнення заборгованості є різні терміни (строки) виконання зобов'язань сторонами.

Стаття 509 Цивільного кодексу України декларує, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [12].

Стаття 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та пункт 3 НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» визначають, що зобов'язання – це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» цю заборгованість визначає як суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату.

Дебіторами є юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [7]. Також, НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» встановлює методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності – таблиця 1.

Дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума. Класифікація дебіторської заборгованості представлена у таблиці 2.

Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг та оцінюється за первісною вартістю. У разі відстрочення платежу за продукцію, товари, роботи, послуги з утворенням від цього різниці між справедливою вартістю дебіторської заборгованості та номінальною сумою грошових коштів та/ або їх еквівалентів, що підлягають отриманню за продукцію, товари, роботи, послуги, така різниця визнається дебіторською заборгованістю за нарахованими доходами (процентами) у періоді її нарахування.

Поточна дебіторська заборгованість, що являється фінансовим активом, крім заборгованості, яка призначена для продажу та придбаної заборгованості, до підсумку балансу включається за чистою реалізаційною вартістю, тобто з корегуванням у підсумку Балансу (Звіту про фінансовий стан) на резерв сумнівних боргів.

Таблиця 1

**Види дебіторської заборгованості
згідно вимог НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»**

Заборгованість	Суть		
Довгострокова дебіторська заборгованість	Сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу		
Поточна дебіторська заборгованість	Сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу	Безнадійна дебіторська заборгованість	Поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позивної давності
		Сумнівний борг	Поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником

Джерело: авторська розробка на основі [7]

Таблиця 2

Класифікація дебіторської заборгованості

Ознака	Складові
За строками існування	Поточна дебіторська заборгованість – до 12 календарних місяців
	Довгострокова дебіторська заборгованість – понад 12 календарних місяців
За строками погашення	Нормальна (звичайна) дебіторська заборгованість – коли ще не настав час на сплату боргу
	Сумнівна – контрагент не виконав зобов'язання у вказані в договорі строки та гарантій на подальше їх виконання не надав
	Безнадійна – дебіторська заборгованість за якою минув строк позовної давності або вона підпадає під впевненість, що борг повернено не буде
За способом погашення	Грошова – погашається грошовими коштами
	Товарна – погашається готовою продукцією, послугами, товарами, роботами
За відображенням у Балансі дебіторської заборгованості (Звіті про фінансовий стан)	Довгострокова дебіторська заборгованість – рядок 1040
	Відстрочені податкові активи – рядок 1045
	Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги – рядок 1125
	Дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами – рядок 1130
	Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом – рядок 1135, у т.ч. з податку на прибуток – рядок 1136
	Інша поточна дебіторська заборгованість – рядок 1155
	Витрати майбутніх періодів – рядок 1170

Джерело: авторська розробка

Довгострокова дебіторська заборгованість у Балансі (Звіті про фінансовий стан) відображається за її теперішньою вартістю, яка залежить від умов її погашення та виду заборгованості. Частина довгострокової дебіторської заборгованості, що підлягає погашенню протягом 12 місяців з дати балансу, відображається у складі поточної дебіторської заборгованості за напрямком виникнення або у складі рядку «Інша поточна дебіторська заборгованість» на ту ж саму дату.

Дебіторська заборгованість по розрахункам із бюджетом, що обліковується у рядку 1135 включає авансові платежі, заборгованість фінансових і податкових органів та переплату за податками, зборами й іншими платежами до бюджетів усіх рівнів. Крім того, дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом у підсумку Балансу (Звіту про фінансовий стан) відображається із виокремленням в однойменному рядку 1136 заборгованості за податком на прибуток.

Система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості забезпечить управлінський персонал достовірною, вчасною, максимально повною інформацією про стан, структуру та динаміку відносин з контрагентами і допоможе правильно визначити основні

напрямки діяльності та завдання, які постають перед суб'єктом господарювання [5].

Метою внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами та кредиторами є встановлення повноти, достовірності та своєчасності відображення даних в первинній документації підприємства, облікових регістрах і звітності. Контроль передбачає здійснення перевірки за дотриманням планових показників; налагодження системи спостереження за строками оплати платежів; контроль за виконанням договірних відносин з боку як контрагентів, так і персоналу; виявлення резервів зростання платоспроможності підприємства та контроль за результатами виконання оптимізаційних управлінських рішень [1, с. 313; 2, с. 12–13; 5]. Чакалова Н. С. метою внутрішнього контролю дебіторської заборгованості визначає встановлення доцільності, достовірності, своєчасності, законності здійснених операцій і правильності їх відображення в обліку [13, с. 82].

Акімова Н. С. і Топоркова О. В. завданнями внутрішнього контролю дебіторської заборгованості визначають: підтвердження достовірності внутрішньої інформації про величину дебіторської і кредиторської заборгованості; оцінка ефективності їх використання; виявлення відхилень фактичних показників дебі-

торської та кредиторської заборгованості від запланованих величин і чинників, що вплинули на ці відхилення; пошук внутрішньогосподарських резервів зростання фінансової стійкості [1, с. 314].

Бурова Т. А. і Волошина В. В. першочерговими завданнями при здійсненні внутрішнього контролю дебіторської заборгованості вважають: необхідність введення структурних підрозділів, які будуть здійснювати контроль за складом та структурою дебіторської заборгованості, строками її погашення; забезпечення юридичної обґрунтованості кожної суми дебіторської заборгованості; моніторинг і діагностика причин виникнення заборгованостей та прорахування їх наслідків; розробка дієвої методики аналізу розрахунків з покупцями, замовниками, іншими дебіторами та розробка робочих документів контролера; активне використання основних форм рефінансування: факторинг, облік векселів, форфейтинг, тощо; які прискорять трансформацію дебіторської заборгованості у грошові кошти [2, с. 13–14].

Москалюк Г.О. наголошує, що першочерговими завданнями при здійсненні контролю дебіторської і кредиторської заборгованостей є: забезпечення юридичної обґрунтованості кожної суми дебіторської та кредиторської заборгованості; вивчення причин виникнення заборгованостей та прорахування їх наслідків; здійснення заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості та з'ясування існування реальної можливості погашення кредиторської заборгованості; регулярне проведення інвентаризацій розрахунків на підприємстві та контроль за строком позовної давності [5].

Наумова Т. А., Бойченко Н. В. і Нестеренко І. В. вказують, що завдання контролю дебіторської заборгованості є такими: установлення реальності дебіторської та простроченної (за якою минув строк позовної давності) заборгованостей; перевірка правильності списання заборгованості, строк позовної давності якої минув; перевірка достовірності відображення в обліку дебіторської заборгованості залежно від прийнятого методу визначення реалізації; перевірка правильності та обґрунтованості списання заборгованості; дослідження правильності оформлення і відображення в обліку заборгованості за виданими авансами, пред'явленими претензіями [6, с. 41].

Чакалова Н. С. декларує такі завдання проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості, як: перевірити стан

операцій аналітичного та синтетичного обліку дебіторської заборгованості, які здійснювало підприємство за період, що перевіряється; виконати перевірку правильності, повноти та своєчасності складання супровідної документації щодо операцій з дебіторами відповідно до нормативних вимог [13, с. 82].

На наш погляд, основними завданнями при здійсненні внутрішнього контролю дебіторської заборгованості є:

- дослідження причин виникнення заборгованостей дебіторів;
- визначення і прорахування можливих фінансових наслідків виникнення й існування дебіторської заборгованості;
- забезпечення юридичної обґрунтованості на договірному і законодавчому рівні кожної із сум дебіторської заборгованості;
- регулярне проведення планових і раптових інвентаризацій розрахунків із дебіторами;
- контроль строків погашення, прострочення та позовної давності за усіма видами заборгованостей;
- виявлення фактів існування реальної можливості стягнення дебіторської заборгованості та здійснення дієвих заходів щодо цього тощо.

Джерелами інформації при внутрішньому контролі дебіторської заборгованості є господарські операції, які відображаються на таких рахунках обліку: 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість й інші необоротні активи»; 34 «Короткострокові векселі одержані»; 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками»; 37 «Розрахунки з різними дебіторами»; 38 «Резерв сумнівних боргів»; 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» (за умови, що підприємство для передоплати не використовує субрахунок 371 «Розрахунки за виданими авансами»); 64 «Розрахунки за податками й платежами» (за дебетом субрахунків 641 «Розрахунки за податками» і 642 «Розрахунки за обов'язковими платежами»); 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 68 «Розрахунки за іншими операціями» тощо. Джерелами додаткової інформації щодо внутрішнього контролю дебіторської заборгованості також є дані з Приміток до фінансової звітності (таблиця 3).

Внутрішньому контролеру перед початком здійснення перевірки розрахунків із контрагентами-дебіторами необхідно ретельно проаналізувати їх персональний склад, щоб мінімізувати ймовірність невиконання ними

Таблиця 3

Інформація для внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості, що відображається у Примітках до фінансової звітності

Вид заборгованості	Інформація
Дебіторська заборгованість	Інформація про суми довгострокової дебіторської заборгованості та перелік дебіторів
	Перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості
	Склад і суми у статті 1155 «Інша дебіторська заборгованість» Балансу (Звіту про фінансовий стан)
	Сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення
	Метод визначення розміру резерву сумнівних боргів
	Залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році

Джерело: авторська розробка на основі [7]

своїх зобов'язань. Для цього кожен суб'єкт підприємницької діяльності може створити власну систему відбору контрагентів за різними показниками та критеріями, а до основних аспектів, які враховуються при прийнятті рішення про співпрацю з конкретним контрагентом, можна віднести:

– репутацію потенційного контрагента-дебітора, яка є суб'єктивною оцінкою, що сформувалась на основі стану платіжної дисципліни, досвіду попередніх фінансових відносин, а також власних спостережень та інформації, яка отримана від інших контрагентів і «третьох осіб»;

– надійність фінансового стану – дослідження, оцінка та аналіз основних показників фінансової і податкової звітності контрагента (фінансовий результат діяльності попередніх років, наявність заборгованостей перед бюджетом та іншими контрагентами, ліквідність, платоспроможність, стабільність, кредитоспроможність тощо);

– фінансова, товарна, політична, сезонна, військова ситуація в країні та залежність від неї бізнес-середовища контрагента.

Для якісної організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості слід врахувати, що інформація за даними бухгалтерського обліку повинна сприяти прийняттю ефективних та обґрунтованих управлінських рішень, необхідно забезпечити її формування таким чином, щоб без додаткових змін і коригувань вона могла застосовуватися в аналітичних цілях. Крім того, для ефективного управління необхідний режим оперативності, а також відображення й отримання інформації в режимі поточного часу [1, с. 116].

Оскільки на підприємстві вся облікова інформація концентрується в різноманітних електронних облікових системах, то ризики, пов'язані з комп'ютерно-інформаційними системами, величезні. Внутрішньому контролеру необхідно пересвідчитись в ефективності використання програмно-апаратних ресурсів і можливостях щодо автоматизації обліку у частині дебіторської заборгованості. Важливу роль при внутрішньому контролі розрахунків із дебіторами відіграє підтримка на сучасному рівні інформаційної архітектури (сукупність інформаційних систем і потоків між ними), що забезпечує обробку й зберігання облікової інформації в умовах зростаючих вимог до швидкодії й надійності, а також забезпечення всебічного захисту даних від несанкціонованого доступу [10, с. 223].

Внутрішньому контролю довгострокової дебіторської заборгованості підлягає інформація щодо залишків на початок і кінець звітного періоду та оборотів за рахунком 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість та інші необоротні активи». Необхідно пересвідчитись, щоб на цьому рахунку відображався облік дебіторської заборгованості фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу, для обліку активів, використання яких, як очікується, неможливо протягом дванадцяти місяців з дати балансу. Перевірці підлягає така інформація: заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду – субрахунок 181; довгострокові векселі одержані – субрахунок 182; інша дебіторська заборгованість – субрахунок 183.

Внутрішньому контролеру необхідно переко-
натись, що у дебеті рахунку 18 «Довгостро-
кова дебіторська заборгованість та інші нео-
боротні активи» відображається виникнення
(збільшення) довгострокової дебіторської
заборгованості, а за кредитом – її погашення
(списання). Також слід переконатись, що ана-
літичний облік ведеться за кожним дебітором,
видами, термінами виникнення й погашення
заборгованості.

За наявності на підприємстві розрахун-
ків із використанням векселів (аналітичний
облік яких ведеться по кожному одержано-
му векселю), при здійсненні внутрішнього
контролю, необхідно використовувати інфор-
мацію із субрахунку 162 «Довгострокові
векселі одержані» на якому ведеться облік
векселів, що отримані як забезпечення дов-
гострокової дебіторської заборгованості та
із рахунку 34 «Короткострокові векселі одер-
жані» на якому ведуть облік заборгованості
яка забезпечена векселями замовників, покуп-
ців та інших дебіторів за відвантажені товари,
продукцію, надані послуги, виконані роботи
та за іншими операціями (за двома субрахун-
ками 341 «Короткострокові векселі, одержані в
національній валюті» й 342 «Короткострокові
векселі, одержані в іноземній валюті»). Пере-
вірці підлягає те, щоб на рахунку 34 «Коротко-
строкові векселі одержані» за дебетом відо-
бражалось отримання векселя за реалізовані
товари, роботи, послуги та по іншим опера-
ціям, а за кредитом – погашення отриманим
векселем кредиторської заборгованості, отри-
мання коштів у погашення векселів, продаж
векселя «третьої стороні» тощо.

На наступному етапі, внутрішній контр-
олер повинен пересвідчитись, що на рахунку
36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»
ведеться узагальнення інформації про розра-
хунки з покупцями та замовниками за відван-
тажену продукцію, товари, виконані роботи й
послуги, крім заборгованості, яка забезпечена
векселем, а також узагальнюється інфор-
мація про розрахунки з учасниками промис-
лово-фінансової групи [4]. Перевірці підлягає
така інформація: розрахунки з вітчизняними
покупцями – субрахунок 361; розрахунки з
іноземними покупцями – субрахунок 362 (ана-
літичний облік ведеться в гривнях та валюті,
обумовленій договором); розрахунки з учас-
никами ПФГ – субрахунок 363; Розрахунки
за гарантійним забезпеченням – субрахунок
364 (відображаються розрахунки за гарантій-
ним забезпеченням, пов'язаним зі здійснен-
ням операцій з деривативами).

Суб'єкту внутрішнього контролю необхідно
перевірити, щоб за дебетом рахунку 36 «Роз-
рахунки з покупцями та замовниками» відо-
бражалась продажна вартість реалізованих
товарів, продукції, наданих послуг, виконаних
робіт (у т.ч. на виконання бартерних контра-
тів), яка включає ПДВ, акцизний та інші подат-
ків, збори і обов'язкові платежі, що необхідно
перерахувати до бюджетів різних рівнів і
позабюджетних фондів та які включено у вар-
тість реалізації, а за кредитом – сума плате-
жів, що надійшли у касу підприємства, на бан-
ківські рахунки та інші види розрахунків. Слід
переконатись, що сальдо рахунку 36 відо-
бражає заборгованість покупців і замовників
за одержані продукцію (послуги, роботи), а
аналітичний облік розрахунків з покупцями
й замовниками дійсно ведеться за кожним
покупцем і замовником за кожним до сплати
пред'явленим рахунком.

У процесі діяльності суб'єктів господарю-
вання доволі часто виникає поточна дебітор-
ська заборгованість, яка не пов'язана із реалі-
зацією товарів, робіт і послуг і також є об'єктом
внутрішнього контролю. Внутрішньому контр-
олеру необхідно перевірити щоб аналітичний
облік вівся за кожним дебітором, за видами,
термінами виникнення й погашення заборго-
ваності, а також порядок здійснення обліку
розрахунків за поточною дебіторською забор-
гованістю з різними дебіторами за авансами
виданими, нарахованими доходами, за пре-
тензіями, за відшкодуванням завданих збит-
ків, за позиками членів кредитних спілок та за
іншими операціями [4].

Інформація для перевірки береться за
оборотами та залишками на початок і кінець
звітного періоду за рахунком 37 «Розрахунки
з різними дебіторами», за дебетом якої відо-
бражається виникнення дебіторської забор-
гованості, а за кредитом – її погашення чи
списання, зокрема перевіряються: розра-
хунки за виданими авансами – субрахунок
371 (надані іншим підприємствам аванси);
розрахунки з підзвітними особами – субраху-
нок 372 (сальдо може бути дебетовим і кре-
дитовим, а показники відображаються розгор-
нуто: кредитове сальдо – у складі зобов'язань
балансу; дебетове – у складі оборотних акти-
вів підприємства); розрахунки за нараховани-
ми доходами – субрахунок 373 (нараховані
відсотки, дивіденди, роялті тощо, що підляга-
ють отриманню); розрахунки за претензіями –
субрахунок 374 (розрахунки за претензіями,
що пред'явлені підрядникам, постачальни-
кам, транспортним й іншим організаціям,

а також за пред'явленими їм та визнаними пенею, штрафами, неустойками); розрахунки за відшкодуванням завданих збитків – субрахунок 375 (розрахунки за відшкодуванням підприємству нестач та розкрадання грошових коштів, завданих збитків у результаті нестач і втрат від псування цінностей, за умови що винуватця виявлено); розрахунки за позиками членам кредитних спілок – субрахунок 376 (розрахунки у кредитних спілках за позиками членам кредитних спілок); розрахунки з іншими дебіторами – субрахунок 377 (розрахунки за іншими операціями, які не відображаються на інших субрахунках рахунку 37 «Розрахунки із різними дебіторами», зокрема усі види розрахунків із працівниками (крім виплат працівникам і підзвітним особам), розрахунки за операціями, що пов'язані із здійсненням спільної діяльності, але без створення юридичної особи, інші розрахунки); розрахунки з державними цільовими фондами – субрахунок 378 (зокрема розрахунки з тимчасової непрацездатності тощо); розрахунки по операціях із деривативами – субрахунок 379 (у кінці місяця субрахунок має закриватись через списання сальдо у кореспонденції із рахунком інших витрат операційної діяльності або інших операційних доходів).

При перевірці інформації у рядку 1155 «Інша поточна дебіторська заборгованість» Балансу (Звіту про фінансовий стан) внутрішній контролер має переконатись, що там відображено залишок за дебетом субрахунків 372 «Розрахунки з підзвітними особами», 374 «Розрахунки за претензіями», 375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків», 376 «Розрахунки за позиками членам кредитних спілок», 377 «Розрахунки з іншими дебіторами», 378 «Розрахунки з державними цільовими фондами», 379 «Розрахунки за операціями з деривативами», 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 684 «Розрахунки за нарахованими відсотками», 685 «Розрахунки з іншими кредиторами» тощо.

Висновки. Якісно організована система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості дозволяє ефективно розпоряджатись наявними фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсами; забезпечувати стійкість, ефективне функціонування і максимально відповідний до поставлених цілей розвиток підприємства; створити адекватну сучасним економічним умовам систему інформаційного забезпечення на всіх рівнях управління, що дозволить своєчасно адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища;

виявляти і мінімізувати фінансові, ділові, репутаційні та внутрішні ризики тощо.

Проведене дослідження дозволило: з'ясувати, що наразі на законодавчому рівні питання організації системи внутрішнього контролю на підприємствах приватного сектору не врегульовано; проаналізувати юридичний й економічний зміст понять «борг», «зобов'язання», «заборгованість»; запропонувати додаткову класифікаційну ознаку «за відображенням у Балансі (Звіті про фінансовий стан)» при класифікації дебіторської заборгованості, що дозволить отримувати більш точну та якісну інформацію.

Нами узагальнено мету і завдання внутрішнього контролю дебіторської заборгованості у роботах попередників-дослідників із виділенням авторського їх бачення, а також згруповано джерела інформації для здійснення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості. Представлено конкретні дії суб'єкта внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на кожному етапі перевірки порядку відображення господарських операцій за розрахунками із дебіторами на рахунках обліку: 18 «Довгострокова дебіторська заборгованість й інші необоротні активи»; 34 «Короткострокові векселі одержані»; 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками»; 37 «Розрахунки з різними дебіторами»; 38 «Резерв сумнівних боргів»; 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» (за умови, що підприємство для передоплати не використовує субрахунок 371 «Розрахунки за виданими авансами»); 64 «Розрахунки за податками й платежами» (за дебетом субрахунків 641 «Розрахунки за податками» і 642 «Розрахунки за обов'язковими платежами»); 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 68 «Розрахунки за іншими операціями».

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх використання для перевірки правильності здійснення і відображення в обліку розрахунків із дебіторами будь-якими суб'єктами внутрішнього контролю на підприємствах різноманітних видів діяльності

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються нам у розробці робочих документів суб'єктів внутрішнього контролю дебіторської заборгованості та представленні пропозицій із удосконалення системи внутрішнього контролю розрахунків із дебіторами на підприємствах різних галузей економіки з урахуванням особливостей їх функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акімова Н. С., Топоркова О. В. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 312–317.
2. Бурова Т. А., Волошина В. В. Проблеми та перспективи розвитку системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємствах. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. *Економічні науки*. 2014. Вип. 5.3. С. 11–15.
3. Вороная Н., Адамович Н., Чернишова Н. Борг і заборгованість: розбираємося в поняттях. *Податки & Бухоблік*. 2020. № 23. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2020/march/issue-23/article-107564.html> (дата звернення: 14.04.2022).
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. Наказом М-ва фінансів України від 30 лист. 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/conv#Text> (дата звернення: 18.04.2022).
5. Москалюк Г. О. Система внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості: напрямки удосконалення і розвитку. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899> (дата звернення: 14.04.2022).
6. Наумова Т. А., Бойченко Н. В., Нестеренко І.В. Методичні аспекти внутрішнього контролю дебіторської заборгованості торговельних підприємств. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*: зб. наук. пр. у 2-х ч. Ч. 1. 2013. Вип. 1 (17). С. 39–46.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» : затв. Наказом М-ва фінансів України від 08 жов. 1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99/conv#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
8. Офіційне інтернет-представництво Президента України «Електронні петиції». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/106014> (дата звернення: 14.04.2022).
9. Паянок Т. М. Система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості: напрями вдосконалення. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2019. № 1 (42). С. 58–63.
10. Пугаченко О. Б. Особливості аудиту інформаційних систем і технологій. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. Випуск 16 ч. II. С. 223–228.
11. Фоміна Т. В., Пугаченко О. Б. Внутрішній контроль процесів матеріального забезпечення в системі управління підприємством : Монографія / за ред. Г. М. Давидова. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 200 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3112> (дата звернення: 18.04.2022).
13. Чакалова Н. С. Розробка робочих документів для проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємствах. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 81–90.

REFERENCES:

1. Akimova, N. S., & Toporkova, O. V. (2017). Informatsiine zabezpechennia vnutrishnoho kontroliu debitorskoi ta kredytorskoi zaborhovanosti [Information support of internal control of receivables and payables]. *Biznes Inform*, 11, 312–317. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_11_48. (in Ukrainian)
2. Burova, T. A., & Voloshyna, V. V. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku systemy vnutrishnoho kontroliu debitorskoi zaborhovanosti na pidpriemstvakh [Problems and prospects of development of the system of internal control of receivables at enterprises]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ekonomichni nauky*, 5.3, 11–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmduce_2014_5. (in Ukrainian)
3. Voronaia, N., Adamovych, N., & Chernyshova, N. (2020). Borh i zaborhovanist: rozbyraiemosia v poniatyakh [Debt and debt: we understand the concepts]. *Podatky & Bukhoblik*, 23. Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2020/march/issue-23/article-107564.html>. (in Ukrainian)
4. Instruktziia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii : zatverdzheno nakazom MFU № 291 vid 30.11.1999 r. [Instructions on the application of the Chart of Accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations from 30th November 1999, № 291]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/conv#Text> (accessed 18 April 2022). (in Ukrainian)
5. Moskaliuk, H. O. (2013). Systema vnutrishnoho kontroliu debitorskoi ta kredytorskoi zaborhovanosti: napriamky udoskonalennia i rozvytku [The system of internal control of receivables and payables: areas for improvement and development]. *Efektivna ekonomika*, 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899>. (in Ukrainian)

6. Naumova, T. A., Boichenko, N. V., & Nesterenko, I. V. (2013) Metodichni aspekty vnutrishnoho kontroliu debitorskoi zaborhovanosti torhovelnnykh pidpriemstv [Methodical aspects of internal control of receivables of trade enterprises]. *Ekonomichna stratehiia i perspektivy rozvytku sfery torhivli ta posluh: zb. nauk. pr. u 2-kh ch.*, 1, 1 (17), 39–46. Available at: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...esprstp_2013_1\(1\)__8.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...esprstp_2013_1(1)__8.pdf). (in Ukrainian)
7. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 «Debitorska zaborhovanist» : zatverdzheno nakazom MFU № 237 vid 08.10.1999 r. [National Regulation (Standard) of Accounting 10 "Accounts Receivable" from 08th October 1999, № 237]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99/conv#Text> (accessed 14 April 2022). (in Ukrainian)
8. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy «Elektronni petytsii» [Official Internet Representation of the President of Ukraine "Electronic Petitions"]. Available at: <https://petition.president.gov.ua/petition/106014> (accessed 14 April 2022). (in Ukrainian)
9. Paianok, T. M. (2019). Systema vnutrishnoho kontroliu debitorskoi zaborhovanosti: napriamy vdoskonalennia [The system of internal control of receivables: areas for improvement]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 1 (42), 58–63. DOI: [https://doi.org/10.26642/pbo-2019-1\(42\)-58-63](https://doi.org/10.26642/pbo-2019-1(42)-58-63) (in Ukrainian)
10. Puhachenko, O. B. (2009). Osoblyvosti audytu informatsiinykh system i tekhnolohii [Features of audit of information systems and technologies]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 16, II, 223–228. Available at: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe...2009_16\(2\)__38.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe...2009_16(2)__38.pdf). (in Ukrainian)
11. Fomina, T. V., & Puhachenko, O. B. (2014). Vnutrishnij kontrol' protsesiv material'noho zabezpechennia v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Internal control of logistics processes in the enterprise management system]. Kirovohrad: Imeks-LTD. (in Ukrainian)
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 435-IV vid 16.01.2003 r. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine from 16th January 2003, № 435-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3112> (accessed 18 April 2022). (in Ukrainian)
13. Chakalova, N. S. (2018). Rozrobka robochykh dokumentiv dlia provedennia vnutrishnoho kontroliu debitorskoi zaborhovanosti na promyslovykh pidpriemstvakh. S. 81–90 [Development of working documents for internal control of receivables at industrial enterprises]. *Ahrosvit*, 22, 81–90. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2018.22.81>. (in Ukrainian)